

DISKUSIE – POLEMIKY

VÝVIN POJMOV – K VÝCHODISKÁM JEDNEJ
DISKUSIE

Igor HANZEL

Touto štúdiou sa chcem vyjadriť k niektorým aspektom diskusie o vývine pojmov, ktorá prebiehala medzi V.Černíkom a J.Viceníkom (ďalej ako Černík-Viceník) a P.Cmorejom. Pokúsim sa ukázať východiská každej z diskutujúcich strán, ako aj to, že bázou diskusie je vzťah logickej sémantiky k teórii poznania.

1. Pojem ako zmysel mena

Intuície, ktoré Černík-Viceník spájajú so svojím chápaním termínu „pojem“ sa zdajú na prvý pohľad jasné. Podľa ich názoru je pojem epistemickým (kognitívnym) zmyslom určitého mena („energia“, „atóm“, „tovar“, atď.). Tento pojem tvorí suma poznatkov fixovaných v teórii (teóriách), v slovníku ktorej (ktorých) daný termín vystupuje. Pritom so zmenou teórii sa má meniť aj zmysel týchto mien.

Prístup Černíka-Viceníka k zmyslu mena ako niečomu epistemickému zdanlivo korešponduje s Fregeho chápaním termínu „Sinn“. Frege totiž tento termín zavádza v prípade vlastných mien prostredníctvom úvah, v ktorých hovorí o cennom rozšírení nášho poznania, o *poznání* denotátu a o *poznávacej* hodnote ([14], 349, 350, 353). V prípade výrokov, ktoré sú tiež menami (totož menami pravdivostnej hodnoty), ich zmysel – myšlienka (*Gedanke*) – predstavuje to, čo vieme, ak vieme aká je ich pravdivostná hodnota, prípadne čo vieme, že máme zistiť, aby sme určili ich pravdivostnú hodnotu. Zdá sa teda, že Fregeho zmysel je *epistemickým* pojmom. Dojem, že prístup Černíka-Viceníka k pojmu ako zmyslu mena korešponduje s Fregeho chápaním termínu „Sinn“ je ešte umocnený Churchovým chápaním pojmu (konceptu) v jeho štúdií [28]. Toto chápanie spresňuje Fregeho úvahy o vzťahu mena k zmyslu a denotátu. Vo Fregeho štúdií *Über Sinn und Bedeutung* totiž nie je zavedený termín charakterizujúci vzťah zmyslu mena k denotátu tohto mena. Frege explicitne hovorí len o vzťahu mena k denotátu (vzťah označenia) a o vzťahu mena k zmyslu (vzťah vyjadrenia zmyslu). Podľa Churcha je zmysel mena konceptom denotátu tohto mena, t.j. medzi zmyslom mena a denotátom tohto mena je vzťah koncipovania (napr. zmysel vlastného mena koncipuje individuum, ktoré je denotátom tohto vlastného mena). Ako neskôr vysvetlím, korešpondencia medzi stanoviskom Černíka-Viceníka a Fregeho prístupu k termínu „Sinn“ je len zdanlivá.

Chápanie pojmu u Černíka-Viceníka sa však zjavne odlišuje od Fregeho chápania termínu „Begriff“. Práve z tejto odlišnosti vychádza aj argumentácia P. Cmoreja. Vyhlasuje, že „Podľa Fregeho pojem je funkcia, ktorá objektom, resp. ich enticiam, priraduje pravdivostné hodnoty“ ([2], 24). V ďalších úvahách poukazuje na to, že takéto chápanie treba spresniť tak, ako to robí intenzionálna logika. Zatiaľ čo „Fregeho pojem je vlastne charakteristická funkcia pojmového rozsahu“ ([2], 25), intenzionálna logika ponúka „namiesto charakteristickej funkcie pojmového rozsahu (v skutočnom svete v prítomnom okamihu) funkciu, ktorá usporiadaným dvojiciam (možný svet, časový okamih) priraduje rozsah pojmu, resp. jeho charakteristickú funkciu v danom svete a okamihu“ ([2], 25). Záver, ktorý potom P. Cmorej formuluje so zreteľom na teóriu o vývine pojmov je, že „intenzionálna logika neposkytuje vývinovej teórii nijaký priestor pre rozvinutie jej tiež a princípov“ ([2], 25).

2. Frege a pojem

Na prvý pohľad sa zdá, že predstavy Černíka-Viceníka o vývine zmyslu mien ako sú „energia“, „atóm“ či „tovar“, t.j. o vývine poznania fixovaného týmito menami sa po explikácii aparátom sémantiky ukazujú ako neudržateľné. P. Cmorej o Fregeho koncepcii pojmov dokonca vyhlasuje, „že vznikla na pozadí logickej analýzy extenzionálne chápaného jazyka matematiky, v ktorej sa modálny a temporálny rozmer potláča na nepostrehnuteľné minimum (matematický pojem má v každom svete v každom okamihu ten istý rozsah). Neskôr, v známej štúdií *Über Sinn und Bedeutung* sa Frege jednoznačne priklonil k intenzionálnemu ... chápaniu pojmov, ktoré je s doktrínou o vývine pojmov nezlučiteľné“ ([3], 26). Frege naozaj vyhlasuje, že z pohľadu logiky „pojem nemá žiadny vývin, žiadnu históriu, aspoň nie v tom zmysle, ako sa o tom zvyčajne hovorí. Nepovažujem ... za potrebné hovoriť o vývinovej histórii nejakého pojmu, a zdá sa mi, že existujú dôvody, aby sme sa tomuto slovnému výrazu vyhýbali“ ([13], 122).

Uvedená Cmorejova charakteristika Fregeho (a na nej založená kritika stanoviska Černíka-Viceníka) vyvoláva dojem, že u Fregeho je pojem zmyslom niečoho (mena pojmu). Podrobnejšia čítanie štúdie *Über Sinn und Bedeutung* ale signalizuje, že sa tu o pojmach vôbec neuvažuje, s výnimkou dvoch miest ([14], 350, 354), kde Frege *nehovorí o zmysle ale spomína odlišné typy denotátov*: predmety (*Gegenstände*), pojmy a relácie. V oboch prípadoch sa nepriamo odvoláva na svoju prácu *Über Begriff und Gegenstand*. Rozbor tejto štúdie spolu s prednáškou *Funktion und Begriff*, ako aj jeho posmrtné publikovaných prác skutočne ukazuje, že podľa Fregeho pojem *patri do riše denotátov a nie do riše zmyslov*. Že je to skutočne tak, dokazujú nasledujúce jeho tvrdenia:

a) *Tak možno napr. vetu (Satz) „Caesar dobyl Galiiu“ rozložiť na „Caesar“ a „dobyť Galiiu“. Druhá časť je nenasýtená, nesie so sebou jedno voľné miesto, a až keď sa*

toto miesto zaplní vlastným menom ... ukáže sa ucelený zmysel. Aj tu nazývam denotát tejto nenasýtenej časti funkciou. V tomto prípade je argumentom Caesar. ([12], 29)

b) *Pojem – ako ja rozumiem tomuto slovu – je predikatívny. ([15], 67)*

A v podčiarovej poznámke k tomu dodáva:

Je totiž denotátom gramatického predikátu.

c) *Stručne vyjadrené, ak chápeme „subjekt“ a „predikát“ v jazykovom zmysle, pojem je denotát určitého predikátu ... ([15], 72)*

d) *Meno pojmu (Begriffswort) označuje pojem. ([16], 128)*

e) *To, čo nazývame nenasýtenosť pri funkcii, môžeme pri pojme nazvať jeho predikatívnou povahou. ([16], 129)*

A v podčiarovej poznámke k tomu dodáva:

Slová „nenasýtený“ a „predikatívny“ sú vhodné skôr pre zmysel ako pre denotát, ale musí tomu predsa niečo zodpovedať na denotáte; a ja nemám na to vhodnejšie slová.

f) *Aj meno pojmu musí mať zmysel a pre vedecký účel aj denotát. Ale tento druhý nepozostáva ani z jedného, ani z viacerých predmetov, ale je to pojem. ([16], 135)*

g) *Aj časti myšlienky alebo myšlienkovvej časti, ktorá vyžaduje doplnenie zodpovedá niečo v riši denotátov. Je však chybou nazvať to azda ako pojem, relácia, funkcia, i keď sa tomu sotva budeme môcť vyhnúť. ([21], 275)*

F. Kambartel preto vyhlasuje, že „Frege nešiel cestou Carnapa (*Meaning and Necessity*), ktorý ako ‘zmysel’ jednomiestneho predikatívneho výrazu zavádza príslušný ‘pojem’ (príslušnú ‘vlastnosť’) a ako jeho ‘denotát’ triedu elementov, ktoré sú nositeľmi tejto vlastnosti. Podľa Fregeho totiž, ako vyplýva aj z jeho ... listu Husserlovi z 24.5.1891, treba pojmy pokladať za denotáty ich jazykových reprezentácií, a okrem toho treba znova prijať určitý ‘spôsob danosti’ týchto denotátov prostredníctvom jazyka“ ([29], XXV).

Mám tak dve možnosti ako skúmať diskusiu medzi Černíkom-Viceníkom a P.Cmorejom. Prvá možnosť je, že F. Kambartel sa v interpretácii Fregeho mylí. Uvedené citáty z prác Fregeho treba chápať inak a jeho termín „Begriff“ je skutočne len špeciálnym prípadom Carnapovho chápania a intenzionálnej logiky vôbec. Preto sa naj-

prv sústredím na stručný rozbor intenzie u Carnapa. K rovnakému výsledku sa dostanem aj za predpokladu, že F. Kambartel síce správne pochopil Fregeho, mylí sa však sám Frege.

Druhá možnosť je, že F. Kambartel má pravdu, a tak isto aj Frege, pochopiteľne v rámci svojej extenzionálnej sémantiky. V tomto prípade treba a) skúmať sémantiku, ktorá je mimo rámca Fregeho sémantiky, a v ktorej sa pojem už pokladá za súčasť riše zmyslov; čo sa uskutoční už v rámci prvej možnosti; b) skúmať, ako Frege chápe nie pojem, ale zmysel, ako niečo, čo na prvý pohľad má epistemický (kognitívny) charakter a porovnať ho s Černíkovým-Viceníkovým chápaním poznania.

3. Intenzia a možný svet

Keďže P.Cmorej, ako som už uviedol, vyhlasuje o Fregeho koncepcii, že „vznikla na pozadí logickej analýzy extenzionálne chápaného jazyka matematiky, v ktorom sa modálny a temporálny rozmer potláča na nepostrehnuteľné minimum...“ ([3], 26) musím sa zamerať na to, ako sa v intenzionálnej logike chápe termín „zmysel“. Ak zanedbám temporálny rozmer a obmedzím sa iba na modálny, môžem prijať Kripkeho vymedzenie ([31], 59):

Vo formálnej sémantike modálnej logiky sa za „zmysel“ nejakého termínu t zvyčajne považuje funkcia (prípadne parciálna), ktorá každému možnému svetu H priradí denotát t v H .

Na takéto chápanie termínu „zmysel“ treba uplatniť už Carnapov termín „intenzia“ a tento sa, podľa môjho názoru, už vzd'aluje od Fregeho chápania termínu „zmysel“. Dôkazom môže byť Carnapovo vymedzenie identity intenzií dvoch designátorov v ([1]). Podľa neho dva designátory majú rovnakú intenziu, ak ich identita je logicky pravdivá, t.j. pravdivá v každom možnom svete. To však znamená, ak by sa intenzia designátora pokladala za jeho zmysel, že logicky pravdivá identita, v ktorej po oboch stranách znaku identity vystupujú dva odlišné designátory, bude ako celok mať ten istý zmysel ako je zmysel logicky pravdivé identity, v ktorej po oboch stranách znaku identity vystupuje ten istý designátor, t.j. bude mať ten istý zmysel ako triviálna identita. Fregeho úvahy v štúdií *Über Sinn und Bedeutung*, jeho zavedenie termínu „Sinn“ však smerovalo práve proti tomu. Ako príklad uviedem jeho úvahy o priesečníku ťažníc v trojuholníku. Nech a , b , c sú priamky vedené z vrcholov A , B , C trojuholníka ABC do stredu protíľahých strán. Potom o identite „priesečník a a b = priesečník b a c “ platí, že je logicky pravdivá, t.j. podľa Carnapa intenzia designátora „priesečník a a b “ a intenzia designátora „priesečník b a c “ je tá istá. Podľa Fregeho však ide o *dva odlišné spôsoby danosti* jedného a toho istého bodu (denotátu), ich zmysel je preto odlišný, a len a len preto táto identita „skutočne vyjadruje poznanie“ ([14], 350) na rozdiel od neinformatívnej, triviálnej identity „priesečník a a b = priesečník a a b “ alebo „priesečník b a c = priesečník b a c “.

Prvý záver, ktorý z uvedeného môžeme vyvodit' je, že chápanie pojmu ako ho uvádza intenzionálna logika nemožno využiť ako nástroj kritiky doktríny o vývine pojmov, keďže táto pod ním rozumie práve vývin *poznania*, ale sama intenzia už nemá nič spoločné s ľudským poznaním. Inými slovami, aj keby Fregeho termín „Sinn“ mal epistemický charakter, aj tak termín „intenzia“ predstavuje už taký zásadný odklon od Fregeho termínu „Sinn“, že ho nemožno použiť na filozofické reflexie o ľudskom poznaní. Po druhé, koncepciu intenzionálnej logiky, jej chápanie termínu „pojmem“ nemožno využiť ako nástroj kritiky doktríny o vývine pojmov z nasledujúceho dôvodu. Prečo sa má meniť poznanie fixované v pojmoch? Ak dobre rozumiem stanovisku Černíka-Viceníka, tak koniec-koncov preto, že do teórií, v slovníku ktorých sa vyskytujú termíny ako „energia“, „atóm“, atď., sa asimiluje nový empirický materiál. Teda nielen že sa asimilujú nové fakty, ale sama teória sa otvára reálnemu svetu, a so zreteľom naň sa upravuje, modifikuje, falzifikuje, atď. Svet sa tu chápe ako zdroj, vzhľadom na teórie, nových, vopred nepredvídateľných informácií, ktoré narušujú očakávania navodené týmito teóriami. Z dôvodov, ktoré budú hneď zrejmé, ilustrujem takéto chápanie termínu „svet“ vymysleným príkladom. Povedzme, že vedy (prírodné, sociálne a humanitné) vypracovali pred rokom 2010 konečne ucelenú teóriu človeka, ktorá vyčerpávajúco opisuje a vysvetľuje nás ľudí, žijúcich na Zemi. Na veľké prekvapenie však jedna z kozmických expedícií po roku 2010 objaví v jednom z hviezdnych systémov inteligentné bytosti. Na základe informácií, ktoré získame ich skúmaním, treba korigovať teórie, ako aj pojmy v nich obsiahnuté, o našom pôvode, o našej podstate, atď. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že tento prípad sa dá explikovať aparátom intenzionálnej logiky, keďže táto operuje takisto termínom „svet“. V skutočnosti však ide o dve odlišné chápania toho istého termínu, ktoré sa nesmú stotožňovať. Práve pred takýmto stotožnením varoval Kripke, keď (v úvahách o identite ľudských bytostí cez možné svety) vyhlasoval ([31], 43-44):

... toto je určené chybným chápaním toho, čo je možný svet. V tomto prípade sa uvažuje o možnom svete ako by to bola cudzia krajina ... Možný svet nie je vzdialená krajina, cez ktorú prechádzame, alebo na ktorú sa pozeráme cez te-leskop... Možný svet je daný deskriptívnymi podmienkami, ktoré s ním spájame. Možné svety sú určené (stipulated) a nie objavené silnými teleskopmi.

Podobne vyhlasuje:

Je to ako keby „možný svet“ bola nejaká cudzia krajina, alebo nejaká vzdialená planéta niekde tam vonku. Je to ako keby sme na tejto planéte nezreteľne cez teleskop videli rozličných aktérov. ([30], 81)

Zatiaľ čo v intenzionálnej sémantike sa svet (možný svet) konštruje v zhode so štruktúrou jazyka deskripcií, ktoré fixujú naše už *dané*, *utvorené* poznatky, u Černíka-

Vicenika je svet (reálny svet) tým, čo dynamizuje poznatky, čo rozbieha ich fixovanosť, núti subjekty poznania zmeniť ich danosti.

4. Fregeho zmysel

Ako som už uviedol, na prvý pohľad sa zdá, že Fregeho termín „Sinn“ označuje niečo epistemické. Bližšia analýza jeho prác však ukazuje, že zmysel mena preňho nie je ničím epistemickým, ale takým, čo sa len približuje epistemickému, alebo presnejšie povedané, čo je *istotne bližšie k epistemickému ako je denotát tohto mena*. Podľa Fregeho zmysel sa môže, ale nemusí kolektívne vlastniť; pre svoju existenciu nevyžaduje existenciu ľudských bytostí. Pre objasnenie tohto faktu si treba uvedomiť, že Frege zvädzal celožitovný zápas s psychologizmom. V svojej analýze jazyka rozlíšil nielen meno, zmysel mena a denotát mena, ale aj mentálne (psychické) stavy generované menom v psychike jednotlivca. Tieto stavy zhŕňa pod termín „predstavy“ (*Vorstellungen*) ([19], 40), ktorý označuje zafarbenie (*Färbung*) a odtieň (*Beleuchtung*) mena ([18], 209), výtvory predstavivosti, pocity a nálady ([19], 40). Všetky tieto výtvory individuálneho vedomia sú podľa Fregeho predmetom skúmania psychológie, a nie logiky. Myšlienky (*Gedanken*) a zmysly vo všeobecnosti, sú *večné*, *nemenné* entity, ktoré človek môže uchopiť, ale ich existencia nie je závislá od ľudského vedomia; je vo vzťahu k myšlienkam ako k niečomu externému ([17], 145) a platí:

Naším aktom súdu (Urteil) nemôžeme nič zmeniť na povahe (Bestand) myšlienky ... Pravdivú myšlienku nemôže ovplyvniť naše súdenie (Urteilen). ([20], 59)

Aj keby vôbec neexistovali ľudské bytosti, myšlienky by existovali; ony vôbec nevyžadujú nositeľa ([19], 43-44). Frege dokonca zaviedol ríšu myšlienok a nazval ju „tretia ríša“. Odlišuje sa od ríše ideí, ktorej nositeľom je individuálne vedomie, a je odlišná aj od vonkajšieho sveta, ríše denotátov. Tretia ríša existuje nezávisle od ľudského vedomia; toto ju nevytvára, „ale vstupuje s ňou, ktorá existovala vopred, do určitého vzťahu“ ([19], 44), nakoľko „v myslení nevytvárame myšlienky, ale ich uchopujeme“ ([19], 50), t.j. „čo sa uchopuje, je už tu a my sa ho len zmocňujeme“ ([17], 149). Proces uchopenia zmyslu má mentálny (*seelischen*) charakter a je predmetom skúmania psychológie a nie logiky ([21], 273).

Uvedené Fregeho myšlienky zásadne ovplyvnili nasledujúci vývin filozofie. Dummett v [7] a [8] dokazuje, že filozofi, ktorí nasledovali Fregeho, pokladali analýzu fungovania jazyka, utvorenie teórie jazyka (Dummett ju nazýva „theory of meaning“) za primárnu a centrálnu úlohu filozofie. Pritom analytická filozofia nahradila epistemológiu analýzou jazyka v samom „jadre“ filozofie, a tým úplne reorganizovala jej vnútornú výstavbu, hierarchickú štruktúru. Tento lingvistický obrat, ako na to poukazuje Dummett, je spojený s dvoma aspektmi Fregeho prístupu k myšlienke. Po prvé je to radikálny

odklon od genetického prístupu, očistenie skúmania jazyka od všetkých otázok súvisiacich so získavaním zmyslu (konceptov):

Frege odvieďol pozornosť od procesu získavania konceptov a nasmeroval ju na prejavenie sa ich vlastnenia. Ľudským bytostiam sa vlastnenie konceptu prejavuje primárne v použití jazyka. Analýza konceptov sa tak mení na objasnenie fungovania jazyka ([7], 679).

Po druhé, i keď existuje určitá kontinuita s predanalytickou (epistemologickou) orientáciou na analýzu konceptov, v protiklade s touto orientáciou analytická filozofia zastáva názor, že myšlienky (a zmysly-koncepty vo všeobecnosti) sú nám dané len prostredníctvom jazyka. Toto stanovisko skutočne nachádzame vyjadrené vo viacerých Fregeho prácach. Tvrdí:

Ťažkosť spočíva v tom, že myslíme v tom alebo onom jazyku. ([17], 154)

Podobne vyhlasuje o myšlienke:

Nie som v šťastnej pozícii mineralóga, ktorý svojim poslucháčom ukazuje kryštál. Nemôžem mojim čitateľom dať do ruky myšlienku s prosbou, aby si ju pozorne prezreli zo všetkých strán. Musím sa uspokojiť s tým, že niečo osebe zmyslovo-nevnímateľné – myšlienka – sa predkladá čitateľom v zmyslovo-vnímateľnej lingvistickej forme. ([19], 40)

Analogicky tvrdí

Spojenie nejakej myšlienky s určitou vetou nie je nevyhnutné. Ale to, že nami uvedomená myšlienka je v našom vedomí spojená s nejakou vetou je pre nás ľudí nevyhnutné. Toto nemá príčinu v povahe myšlienky, ale v našej povahe. Nie je protirečením predpokladať existenciu bytostí, ktoré môžu uchopiť tú istú myšlienku ako my, bez toho, aby ju museli zahaliť do formy vnímateľnej zmyslami. Ale pre nás je táto nevyhnutnosť daná. ([23], 288)

Záver vyplývajúci z týchto Fregeho názorov, sformuloval Dummett takto: „filozofia myšlienky a filozofia jazyka sú nielen vzájomné spojené, ale aj neoddeliteľne navzájom prepletené; môžu sa uskutočniť len súčasne“ ([8], 50), t.j. „jediný spôsob, ako môžeme filozoficky objasniť myšlienku je objasniť ju prostredníctvom jazyka“ ([8], 52). Rozborom Fregeho prác Dummett dospieva k takémuto vymedzeniu analytickej filozofie:

Základnú doktrínu analytickej filozofie, ktorá je spoločná tak odlišným filozofom ako je Schlick, raný a neskorý Wittgenstein, Carnap, Ryle, Quine a Davidson, možno vyjadriť tak, že filozofiu myšlienky treba klásť za rovnú s filozofiou jazyka; presnejšie po-

vedané: (i) objasnenie jazyka nepredpokladá objasnenie myšlienky, (ii) objasnenie jazyka objasňuje myšlienku, a (iii) neexistuje žiadny iný adekvátny spôsob, ktorým možno objasniť myšlienku. ([8], 39)

Ak si uvedomíme, že Černík-Viceník v úvahách o vývine pojmov majú na mysli vývin poznania, potom – vzhľadom na Fregeho rozlíšenie teórie jazyka (logiky) a psychológie – treba formulovať nasledujúcu otázku: Existuje miesto, kde by mohla pôsobiť od psychológie a logiky nezávislá epistemológia? V diele Fregeho možno nájsť nasledujúce úvahy. Tvrdí:

...poznanie ako psychický proces netvorí predmet skúmania teórie poznania, a teda psychológiu treba striktno odlišiť od teórie poznania. ([11], 102)

Tvrdí tiež:

Súd sa odôvodňuje (rechtfertigen) buď spätne (zurückgehen) už spoznanými pravdami, alebo bez použitia iných súdov. Len prvý prípad, vyplývanie, tvorí predmet logiky. ([9], 190)

A v súvislosti s tým uvádza:

Dôvody uznania určitej pravdy sú často dané inými už uznanými pravdami. Ak sú ale pravdy vôbec nami spoznávané, potom toto nemôže byť jediný spôsob odôvodnenia. Musia existovať súdy, ktorých odôvodnenie je založené na niečom inom. ... A tu je úloha teórie poznania. ([10], 3)

Keďže tieto úvahy kladne odpovedajú na uvedenú otázku, potom nevyhnutne dospějeme k druhej otázke: Čo je predmetom skúmania takejto epistemológie? Nie je to ani používanie jazyka, ktorým človek manifestuje, že vlastní koncepty (zmysle), nie sú to ani jeho mentálne stavy sprevádzajúce alebo predchádzajúce osvojenie si týchto konceptov. Prvá oblasť je predmetom teórie jazyka, druhá predmetom psychológie. Bližšie skúmanie Fregeho prác ukazuje, že v nich niet ani náznaku po odpovedi na druhú otázku. Pokúsim sa teraz dokázať, že skutočnú príčinu tohto treba hľadať v samom jadre Fregeho celoživotného diela. Toto jadro, určujúce jeho chápanie predmetu logiky a (v dnešnej terminológii) sémantiky, je utvorené jeho chápaním človeka. Fregeho úvahy o človeku, i keď sú roztrúsené v jeho viacerých prácach, ukazujú, že jeho chápanie človeka je úplne psychologické. Chápe totiž človeka ako entitu obdarenú vedomím, ktoré charakterizuje výtvarmi jeho predstavivosti, predstavami, náladami ([19], 40), a ktoré varirujú od individua k individuu. Človeka preto chápe ako izolované individuum. Že je to skutočne tak, vidno z toho, že vedomie človeka je pre neho vždy len „mojim“ alebo „jeho“ vedomím ([19], 41), nositeľom obsahu vedomia je vždy individuálny človek ([19], 50). Redukcia

vedomia človeka na vedomie individua vedie nadväzne k redukcii ľudského myslenia na myslenie izolovaného individua, ktoré prebieha vo forme mentálnych entít, ako sú napr. predstavy. Toto je práve tým, čo Frege v práci *Über Sinn und Bedeutung*, v súvislosti s úvahami o zmysle výrokov, nazval „subjektívnou činnosťou myslenia“ ([14], 353). Frege si ale súčasne uvedomoval, že potom by nemohol existovať práve tento zmysel, t.j. ani suma poznatkov prenášaná z generácie na generáciu, a nebola by možná ani „veda, ktorá by bola spoločná mnohým, na ktorej by mohli pracovať mnohí“ ([19], 43). U Fregeho preto dochádza pri zavádzaní termínu „Gedanke“ k *protipostaveniu subjektívnej činnosti myslenia a jeho objektívneho obsahu*; to je skutočný zmysel jeho tvrdenia: „Pod myšlienkou nechápem subjektívnu činnosť myslenia, ale jeho objektívny obsah, ktorý môže byť spoločným vlastníctvom viacerých osôb“ ([14], 353). Dôsledkom tohto protipostavenia, keďže chce uniknúť svojmu vlastnému psychologickému chápaniu človeka, je po prvé, hypostazovanie objektívneho obsahu ľudského myslenia na samostatný svet (*das dritte Reich*), a po druhé, vyhlásenie sféry medziindividuálnej komunikácie, sféry jazyka za jedinú sféru, kde možno (s určitou dávkou opatrnosti) skúmať tento objektívny obsah bez toho, aby sme upadli do osídliel subjektívneho, mentálneho, psychického.

Podľa môjho názoru, ak sa prijme Fregeho psychologický prístup k človeku, potom nemožno vymedziť predmet skúmania epistemológie, a teda ani uznať existenčné právo epistemológie, ktorá by bola nezávislá tak od psychológie, ako aj od teórie jazyka.

Ak porovnáme Fregeho chápanie človeka s chápaním Černíka-Vicenika v [5] a [6], zisťujeme zásadný rozdiel. Keďže človeka nechápú ako izolované individuum, ale ako kooperovanú, cieľ si kladúcu prakticky konajúcu bytosť, chápú aj subjektívnu myšlienkovú činnosť človeka nie ako mentálny proces izolovaného individua uchopujúci mimo neho existujúce myšlienky z tretej ríše, ale ako subjektívnu činnosť mnohých (kultúry, generácie, atď.), ktorá tvorí, produkuje samotný objektívny obsah myslenia. Černík-Viceník preto môžu rozlíšiť aj dva typy vied o logickom. Veda o logickom – logika a sémantika – skúma a objasňuje vzťahy (zákony) medzi formami, v ktorých prebieha (ktorým podlieha) ľudská komunikácia (napr. vzťah vyplývania, vzťah zmyslu časti určitého jazykového výrazu k celkovému zmyslu tohto výrazu), t.j. ako sa objektívny obsah ľudského myslenia materializuje v jazyku a komunikuje prostredníctvom neho. Objektom skúmania sú tu zákony zabezpečujúce jednoznačnosť medziľudskej komunikácie. Druhá veda o logickom – epistemológia – skúma a objasňuje iné vzťahy a zákony, tie, ktoré sú dané medzi formami, v ktorých prebieha ľudské myslenie ako epistemický proces, t.j. medzi formami, v ktorých sa uskutočňuje (ktorým podlieha) samotná produkcia objektívneho obsahu ľudského myslenia.

Aby som zvýraznil protiklad medzi Fregeho a Černíkovým-Viceníkovým prístupom k objektívnemu obsahu ľudského myslenia, uvediem ako Frege pristupuje k tomu čo nazýva „Naturgesetze“. Z jednej strany ich pokladá za generalizácie utvorené človekom, t.j. ako ľudské výtvary, s ktorými korešpondujú individuálne prípady (([19], 1); ([22], 278)). Z druhej strany však, aby unikol hrozbe psychologizmu, tvrdí:

Myšlienky – napr. prírodné zákony – nielenže nevyžadujú naše uznanie, aby boli pravdivé. Na toto nemusia byť ani spoznané. Prírodný zákon nie je nami vynájdený (ersonnen), ale objavený. ([17], 144)

V protiklade k tomu Černík-Viceník v [5] a [6] hovoria jednoznačne o *vedeckých zákonoch* ako o výsledkoch ľudskej duchovnej produkcie. Keďže epistemológia podľa nich rekonštruuje formy, v ktorých sa tvoria zmysly, rekonštruuje aj tie formy, ktoré sú predstupňami vedeckých zákonov, t.j. ktoré vedú k ich formulácii.

5. Záver

Ak moja analýza Fregeho a intenzionálnej sémantiky je správna, potom o diskusii o vývine pojmov, ktorá prebiehala medzi P. Cmorejom a Černíkom-Viceníkom možno sformulovať nasledujúci záver. Cmorejova kritika doktríny o vývine pojmov, jeho kritika stanoviska Černíka-Viceníka, pretože je sémanticky fundovaná, sa *miňa samotného problému, ten má epistemickú povahu a preto patri do kompetencie epistemológie. Kritika P. Cmoreja je založená na použití prostriedkov sémantiky za hranicami jej kompetencie ako vednej disciplíny.*

Podľa môjho názoru sa historicky vytvorili dva odlišné typy vied, ktoré skúmajú objektívny obsah ľudskeho myslenia: na jednej logistika a logická sémantika, a na druhej epistemológia. Fregeho antipsychologický platonizmus, ním zavedenú tretiu ríšu myšlienok treba pochopiť práve v kontexte tohto historického formovania sémantiky. Fregeho antipsychologizmus, jeho termín „tretia ríša“ predstavoval pri vzniku vedeckého skúmania jazyka nutný prostriedok pre emancipáciu tohto skúmania od psychológie. V súčasnosti, keď sémantika je už etablovaná vedná disciplína, však Fregeho antipsychologizmus, jeho termín „tretia ríša“ je už len reziduom, ktorého sa sémantika nielen môže, ale aj musí zbaviť. V opačnom prípade sa vystavuje riziku, že si neuvedomí hranice svojej aplikovateľnosti, a že sa dokonca bude považovať za základ, na ktorom sa môže vybudovať celá filozofia, ako je to v prípade analytickej filozofie.

*Filozofická fakulta UK,
Katedra logiky a metodológie vied,
Šafárikovo nám. 6, 811 02 Bratislava,
e-mail: klmv@fphil.uniba.sk*

LITERATÚRA

- [1] CARNAP, R. (1956): **Meaning and Necessity**. The University of Chicago Press, Chicago.
[2] CMOREJ, P. (1990a): Vývin pojmov. In: **Filozofia** 45, 288-308. Citované z [4], 9-25.

- [3] CMOREJ, P. (1990b): Neradostné dôsledky vývinového chápania pojmov. In: *Filozofia* 45, 387-395. Citované z [4], 26-32.
- [4] CMOREJ, P. (ed.)(1992): *Logické a metodologické problémy vývinu pojmov*. Filozofický Ústav SAV, Bratislava.
- [5] ČERNÍK, V. (1986): *Systém kategórií materialistickej dialektiky*. Vydavateľstvo Pravda, Bratislava.
- [6] ČERNÍK, V. - FARKAŠOVÁ, E. - VICENÍK, J. (1987): *Teória poznania*. Vydavateľstvo Pravda, Bratislava
- [7] DUMMETT, M. (1981a): *Frege's Philosophy of Language*. 2nd. Edition, Duckworth, London.
- [8] DUMMETT, M. (1981b): *The Interpretation of Frege's Philosophy*. Duckworth, London.
- [9] FREGE, G. (1874/80): 17 Kersätze zur Logik. In: [26], 189-190.
- [10] FREGE, G. (1879/91): Logik. In: [26], 1-8.
- [11] FREGE, G. (1885): Recenzia M.Cohenovej „Das Prinzip der Infinitesimal-Methode und seine Geschichte“. In: [25], 99-102.
- [12] FREGE, G. (1891a): Funktion und Begriff. In: [27], 18-39.
- [13] FREGE, G. (1891b): Das Trägheitsgesetz. In [25], 113-124.
- [14] FREGE, G. (1892a): O zmysle a denotáte. In: *Filozofia* 47, 349-363.
- [15] FREGE, G. (1892b): Über Begriff und Gegenstand. In: [27], 66-80.
- [16] FREGE, G. (1892/95): Ausführungen über Sinn und Bedeutung. In: [26], 128-136.
- [17] FREGE, G. (1897): Logik. In: [26], 137-163.
- [18] FREGE, G. (1906): Einleitung in die Logik. In: [26], 201-212.
- [19] FREGE, G. (1918a): Der Gedanke. In: [24], 30-53.
- [20] FREGE, G. (1918b): Die Verneinung. In: [24], 54-71.
- [21] FREGE, G. (1919): Aufzeichnungen für Ludwig Darmstaedter. In: [26], 273-277.
- [22] FREGE, G. (1923): Logische Allgemeinheit. In: [26], 278-281.
- [23] FREGE, G. (1924/25): Erkenntnisquellen der Mathematik und der mathematischen Naturwissenschaften. In: [26], 286-294.
- [24] FREGE, G. (1967): *Logische Untersuchungen*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- [25] FREGE, G. (1967): *Kleine Schriften*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- [26] FREGE, G. (1969): *Nachgelassene Schriften*. Felix Meiner, Hamburg.
- [27] FREGE, G. (1986): *Funktion, Begriff, Bedeutung*. 6.Auflage, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- [28] CHURCH, A. (1951): The Need for Abstract Entities in Semantic Analysis. In: *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 80, 100-112.
- [29] KAMBARTEL, F. (1969): Zur Formalismuskritik und zum Logikbegriff Freges. In: [26], XVII-XXV.
- [30] KRIPKE, S. (1977): Identity and Necessity. In: Schwartz, S.P.(ed.): *Naming, Necessity and Natural Kinds*. Cornell University Press, Ithaca, 66-101.
- [31] KRIPKE, S. (1980): *Naming and Necessity*. Basil Blackwell, Oxford.